

версії : Н. Г. Протасова. - К. : НАДУ, 2009. - 92 с. // [Електронний ресурс].– Режим доступу: <http://osvita.khpg.org/files/docs/1366804266.pdf>

10. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики // Під заг. ред. О.В.Овчарук. – К.: К.І.С., 2004. – 112 с.

11. Концепція розвитку громадянської освіти [Електронний ресурс]. Режим доступу <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-p#Text>

12. Мокрогуз О.П. Інноваційні технології у викладанні суспільних дисциплін. – Чернівці : 2004.

Ремех Тетяна,
завідувачка відділу суспільствознавчої освіти
Інституту педагогіки НАПН України
кандидат педагогічних наук

Види діяльності учнів у навчанні громадянської освіти

Анотація. Тези розкривають особливості практичного заняття з громадянської освіти як виду діяльності учнів. З'ясовано вимоги до його структури і змісту, наголошено на важливості підготовки вчителя до практичного заняття та залученості учнів. Окремі положення тез проілюстровано прикладами.

Ключові слова: громадянська освіта, практичне заняття.

Abstract. Theses reveal the features of practical classes on civic education as a type of student activity. The requirements to its structure and content are clarified, the importance of teacher preparation for practical training and involvement of students is emphasized. Some provisions of theses are illustrated by examples

Key words: civic education, practical lesson.

Актуальність наукової розвідки зумовлена розширенням змісту громадянської освіти й оновленням підходів до навчання учнів громадянства, що зафіксовані в новітніх освітніх документах. Одним із шляхів реалізації інтегрованого підходу до громадянської освіти є забезпечення необхідних громадянознавчих елементів у змісті навчальних програм, підручників, посібників, інших засобів навчання [1, с. 14].

Громадянська та історична освітня галузь Державного стандарту базової середньої освіти, ухваленого Постановою Кабінету Міністрів України у вересні 2020 року [2], містить доволі великий реєстр громадянознавчих знань, умінь і навичок, якими мають опанувати учні 5-9 класів. У лютому 2021 року Міністерством освіти і науки України прийнято Типову освітню програму, що включає перелік інтегрованих курсів вказаної освітньої галузі, а саме: «Вступ до історії України та громадянської освіти», 5 клас; «Досліджуємо історію і суспільство», 5-6 клас; «Україна і світ: вступ до історії та громадянської освіти», 5-6 клас. Викладання окремого предмету «Громадянська освіта» передбачено в 8 класі [3].

Створені на основі Типової освітньої програми модельні навчальні програми для адаптаційного циклу базового рівня середньої освіти (5-6 класи), конкурс яких наразі триває, передбачають, крім очікуваних результатів і власне змісту, програмове унормування видів навчальної діяльності учнів. До ефективних видів діяльності учнів із громадянської освіти віднесемо практичні заняття, що відіграють найважливішу роль у формуванні наскрізних умінь і розвитку ключових компетентностей учня (зокрема громадянської), оскільки передбачають його активну пізнавальну діяльність протягом всього заняття.

«Громадянську освіту» як інтегрований курс рівня стандарту викладають у 10 класі закладів загальної середньої освіти із 2018 року. Відтак накопичено чималий досвід навчання учнів громадянства, в тому числі й проведення практичних занять. Такий досвід, на нашу думку, буде корисним при конструюванні підручників і посібників, проектуванні уроків з інтегрованих курсів громадянської та історичної галузі. Тому детальніше

зупинимося на питанні особливостей практичних занять із громадянської освіти та вимог до їх організації і проведення.

У наших попередніх наукових розвідках [4; 5] ми вказували на важливе положення про те, що громадянська компетентність учня формується та розвивається лише в діяльності, а також акцентували увагу на програмових завданнях «Громадянської освіти», які, на відміну від інших навчальних предметів і курсів, передбачають формування в учнів умінь «поводитись», «проявляться», «реалізуватись у життєвих ситуаціях», «спілкуватись з іншими», «отримувати досвід поведінки, взаємодії, взаємовідносин» [6]. Досягнення зазначених завдань висуває обов'язковою умовою активну залученість учня до навчання, його «занурення» у відповідні навчальні ситуації на уроці й поза ним.

Під практичним заняттям розуміють форму навчального заняття, «особливий тип уроку, де на основі раніше отриманих знань і сформованих умінь учні виконують пізнавальні і дослідницькі завдання, набуваючи нових знань і опановуючи більш складні пізнавальні уміння» [7, с. 44]. Тому практичні заняття розглядаємо як важливий засіб формування наскрізних умінь та розвитку ключових компетентностей учнів.

На практичних заняттях учні застосовують набуті знання, формують і вдосконалюють предметні й міжпредметні вміння, детально розглядають окремі теоретичні положення курсу, ті чи ті аспекти нового матеріалу, опрацьовуючи інформацію з різних джерел, виконують на їх основі пізнавальні практико орієнтовані завдання. Такі заняття спрямовані на формування й удосконалення учнями вмінь використовувати джерела інформації, застосовувати теоретичну інформацію для виконання пізнавальних завдань, узагальнювати вивчене, обмірковувати й висловлювати власне ставлення до суспільних фактів, подій, явищ і процесів, обговорювати суперечливі питання суспільної політики, застосовувати процедури самооцінювання тощо.

Досягнення цілей практичних занять із громадянської освіти, зокрема таких як формування і розвиток умінь та навичок учнів, здійснюють через їхнє активне навчання із застосуванням різноманітних форм – індивідуальної/фронтальної/парної/групової роботи над певним аспектом змісту теми з використанням різноманітних джерел знань (підручників, посібників, довідкового матеріалу, інтернет-ресурсів тощо), виконання різних завдань та проектів.

У програмі з інтегрованого курсу «Громадянська освіта» (10 клас) зазначено, що «практичні заняття з громадянської освіти допомагають краще засвоїти знання, розвинути вміння, сформувати ставлення та утвердити цінності через особистий практичний досвід учнів. Вони спрямовані на формування навичок соціальної взаємодії, вироблення вміння самостійно аналізувати різноманітні ситуації, перш за все у своєму життєвому середовищі, вміння самостійно приймати відповідальні рішення і діяти у правовому полі, конструктивно взаємодіяти з суспільством тощо» [6].

Навчальна програма курсу пропонує лише орієнтовний перелік тем для практичних занять (на відміну від навчальних програм з історії та основ правознавства, де теми практичних занять фіксовані) та рекомендує вчителям обирати/пропонувати власні теми й форми практичних занять, враховуючи потреби конкретних учнів та їхні вікові й психологічні особливості. У програмі наголошено також на необхідності застосування різноманітних методів як-от групові, дискусійні, дослідницькі, проведення дебатів, рольових ігор та симуляцій, вивчення кейсів, перегляд та обговорення фільмів, виставок, організація досліджень, презентацій, а також застосування проблемного й проектного навчання [6].

Принагідно зауважимо, що низка пропонованих програмою тем практичних занять скоріше є темами проектів, що потребують участі учнів у позаурочній діяльності.

На основі орієнтовних тем практичних занять [6] нами запропоновані практичні заняття до кожного розділу курсу, представлені в колонці 3 таблиці 1, та розроблені їх сценарії [5, с. 26-84]. 12 практичних занять із цих увійшли до робочого зошита з громадянської освіти для учнів [8, с. 95-141].

Таблиця 1.

Практичні заняття з курсу «Громадянська освіта» (10 клас)

Розділ курсу	Орієнтовні теми за програмою	Пропоновані теми
1. Особистість та її ідентичність	<p>«Хто я?» (усвідомлення своєї ідентичності)</p> <p>«Чи може людина бути творцем власного життя, або як стати успішною людиною?»</p> <p>«Визначаємо найнеобхідніші умови для самореалізації людини»</p>	<p>«Якими є життєві цінності людини»</p> <p>«Як стати успішною людиною»</p> <p>«У чому цінність навчання»</p>
2. Права і свободи людини	<p>«Європейський суд з прав людини»</p> <p>«Чи можна пожертвувати правами однієї людини для захисту прав багатьох?»</p> <p>«Організуємо кампанію на захист прав людини у нашому місті»</p> <p>«Порушення прав дитини та як забезпечити їхнє дотримання в Україні»</p>	<p>«Чому права і свободи людини є основою демократії»</p> <p>«Як звертатися до Європейського суду з прав людини»</p> <p>«Як захищають права дитини»</p> <p>«Якою є роль правозахисних організацій і правозахисників»</p>
3. Людина в соціокультурному просторі	<p>«Мистецтво спілкування»</p> <p>«Подолання стереотипів»</p> <p>«Розв'язання конфліктів у нашій школі»</p> <p>«Вчимося вирішувати проблему (у класі, школі)»</p> <p>«Створення шкільного центру медіації»</p> <p>«Культурне різноманіття нашого краю»</p> <p>«Гендерна різноманітність»</p> <p>«Організуємо кампанію проти ксенофобії»</p>	<p>«Чому різноманітність – це ресурс»</p> <p>«Як опанувати мистецтво спілкування»</p> <p>«Як поводитись в конфліктній ситуації»</p>
4. Демократичне суспільство та його цінності	<p>«Вибори до органів місцевого самоврядування».</p> <p>«Організація і проведення загальношкільного громадського слухання»</p> <p>«Повага до меншин – умова збереження миру» (Папа Римський Іоан Павло II)</p> <p>«Створюємо дитячу організацію в школі»</p> <p>«Учнівський моніторинг»</p> <p>«Статут школи та забезпечення прав дитини в навчальному закладі»</p> <p>«Створюємо шкільні правила разом» (написання та внесення змін до шкільного</p>	<p>«Як бути свідомим виборцем»</p> <p>«Якими є форми й прояви громадянської активності»</p>

	статуту) «Участь шкільної молоді у прийнятті рішень в місцевій громаді»	
5. Світ інформації та мас-медіа	«Аналіз медіатексту» «Створюємо шкільні медіа» «Твоя соціальна інформаційна кампанія в школі/громаді»	«Чому варто бути поінформованою людиною» «Як розпізнати маніпуляцію та захиститись від неї» «Як оцінити інформацію з Інтернету»
6. Взаємодія громадян і держави в досягненні суспільного добробуту	«Родинний бюджет» «Місцевий бюджет: основні статті доходів та видатків» «Створюємо бізнес-план власного підприємства» «Аналіз попиту на ринку праці і складання резюме»	«Як не стати жертвою торгівців людьми» «Як я можу взяти участь у сталому розвитку моєї держави» «Як розумно будувати домашню економіку» «Як протидіяти корупції»
7. Україна, Європа, світ	«Економічні, соціальні та політичні переваги вступу до ЄС» «Організуємо Місію ООН з подолання наслідків стихійного лиха» «Молодіжні ініціативи та волонтерство в різних країнах світу» «Шукаємо ровесників та однодумців із інших країн для співпраці у рамках соціального проекту засобами Інтернету» «Глобальні проблеми сучасності»	«Які правила регулюють збройні конфлікти» «Як діють волонтери в Україні та в різних країнах світу»

На нашу думку, для різностороннього розгляду тем, застосування методів активного навчання учнів варто на практичні заняття з кожної із запропонованих тем відводити 2 уроки. Крім того, вчителю слід ретельно добирати матеріали для практичних занять, адже громадянська освіта передбачає розгляд актуальних питань та проблем сьогодення.

Зауважимо також, що практичне заняття потребує ретельної підготовки вчителя, що уналежнює: опрацювання змісту теми (підручник, інші джерела); ознайомлення з додатковою літературою та Інтернет джерелами; складання плану заняття – визначення змісту етапів та їх тривалості, складання/підбір пізнавальних завдань для роботи учнів у класі та вдома; визначення форм та критеріїв оцінювання учнів.

Структура практичного заняття з громадянської освіти передбачає, як, власне і урок, три частини – вступну, основну, підсумкову. Утім, кожна частина практичного заняття відрізняється від уроку за змістом, видами діяльності учнів, тривалістю. Так, вступна частина практичного заняття має бути короткою й включати вступне слово вчителя (невелике мотиваційне завдання), оголошення очікуваних результатів заняття та інструктаж учнів, основна частина заняття є суто практичною – тут відбувається індивідуальна/кооперативна/фронтальна робота учнів із виконання різних завдань, а у підсумковій частині учні та/або групи презентують результати роботи, разом із вчителем підбивають підсумки; застосовують процедури взаємооцінювання та самооцінювання.

Проілюструємо це прикладами.

Приклад 1. Практичне заняття «Як вести економіку домогосподарства».

Вступна частина (до 10 хв.):

1. Оголошення теми.

2. Обговорення з учнями в загальному колі запитань:

- *Що таке, на вашу думку, домогосподарство?*

- *Чи співпадають, на вашу думку, поняття сім'я і домогосподарство?*

3. Складання кластера до поняття «Домогосподарство».

4. Оголошення очікуваних результатів:

Після цього уроку учні зможуть:

- *пояснювати, що таке домогосподарство як суб'єкт економічних відносин;*

- *розповідати про функції, структуру та бюджет домогосподарства;*

- *пояснювати, що таке раціональне ведення домогосподарства та ілюструвати це прикладами;*

- *висловлювати власні міркування щодо ощадливого та раціонального ведення домогосподарства.*

Приклад 2. Практичне заняття «Як діють волонтери в Україні та в різних країнах світу» [5, с. 81-84].

Основна частина (до 30 хв.):

1. Прочитайте текст «Що відомо про волонтерський рух в різних країнах світу» і позначте: *те, що відомо позначкою «+»;* *те, що є новим «-»;* *те, що привернуло увагу, вразило «!»;* *те, про що хотілося б дізнатись більше «?».*

2. Розгляньте діаграму щодо волонтерського руху в Україні в 2017 році. *Які думки викликають у вас ці дані?*

3. *Які якості потрібні людині, щоб бути волонтером?* Проранжуйте здібності, якості, які необхідні волонтеру, подані у таблиці (від 1 – найменш важлива до 6 – найважливіша) і додайте до списку ті якості, яких, на вашу думку, бракує в переліку.

5. Ознайомтесь із напрямками волонтерської діяльності та *складіть перелік запитань (3-4), на які має відповісти людина для себе, коли вирішує зайнятись волонтерською діяльністю.*

Приклад 3. Практичне заняття «Як протидіяти корупції» [5, с. 76-79].

Підсумкова частина (до 12 хв.):

1. Виконайте 5 тестових завдань з теми заняття.

2. Висловіть свої міркування щодо такої думки: *Дослівно слово «корупція» перекладають як «корозія». Як ви думаєте, про яку саме корозію в корумпованому суспільстві можна говорити?*

3. Запишіть свої думки щодо заняття протягом 1-2 хв., почавши зі слів: *тепер я думаю... або для мене сьогодні важливим було...*

Приклад 4. Практичне заняття «Як не стати жертвою торгівців людьми» [5, с. 66-68].

Підсумкова частина (до 7 хв.):

1. *Оцініть результати своєї роботи:*

Пригадайте свою роботу на уроці. Оцініть у балах, наскільки ви погоджуєтесь з такими твердженнями (2 бали – цілком погоджуюся, 1 – частково погоджуюся, 0 балів – не погоджуюся).

з/п	Твердження	Бали
.	Я знаю, що таке торгівля людьми	
.	Я можу назвати складники торгівлі людьми та навести приклади	
.	Я можу охарактеризувати 2-3 причини існування торгівлі людьми	
.	Я вмію розрізняти ситуації, де є торгівля людьми	

.		
.	Я можу знайти в Мережі контактну інформацію органів і організацій, які протидіють торгівлі людьми і допомагають жертвам	
.	Я можу висловити власне судження щодо торгівлі людьми як форми сучасного рабства	
Усього балів		

Таким чином, практичне заняття з громадянської освіти буде ефективним тоді, коли:

- 1) тема заняття актуальна для учнів, відкриває простір для їхньої самостійної дослідницької діяльності;
- 2) учні – активні суб'єкти навчання; вони виконують дослідницькі й творчі пізнавальні завдання, беруть участь в діалозі/полілозі, ставлять запитання вчителю та одне одному;
- 3) вчитель – організатор освітнього процесу, консультант, який надає допомогу учням відповідно до їхніх пізнавальних можливостей і потреб;
- 3) у пріоритеті – активні й інтерактивні методи навчання (мозковий штурм, дискусія, рольова гра, ситуативне моделювання, аналіз кейсів);
- 5) застосовані відповідні способи діяльності учнів як-от *доведіть, обґрунтуйте, дайте визначення, проаналізуйте, оцініть, порівняйте, встановіть* тощо;
- 6) учні використовують різноманітні джерела інформації (текст підручника, документи), набуті раніше знання та власний досвід;
- 7) передбачені й застосовані процедури формування оцінювання.

Описані вище тематика і структура практичних занять, вимоги до їх організації й проведення стануть в нагоді при підготованні навчальної літератури (підручників, посібників для учнів, методичних посібників для вчителів) із нових інтегрованих курсів для 5-6 класів за умови врахування віку учнів, особливостей змісту й методики цих курсів, їх місця серед інших навчальних предметів.

Список використаних джерел та літератури:

1. Громадянська освіта: методичний посібник для вчителя. Київ, 2008. Вид. Етна-1. 194 с.
2. Державний стандарт базової середньої освіти. Постанова КМУ № 898 від 30.09.2020 року. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/76886/ (дата звернення 19.05.2021).
3. Типова освітня програма для 5-9 класів закладів загальної середньої освіти. Наказ Міністерства освіти і науки України №235 від 19.02.2021. URL: <https://nus.org.ua/news/zatverdily-typovu-osvitnyu-programu-dlya-5-9-klasiv-dyvitsya-dokument/> (дата звернення 19.05.2021).
4. Ремех Т. О. Сутність і структура громадянської компетентності учня Нової української школи // Український педагогічний журнал. 2018, № 2. С. 34-41.
5. Пометун О. І., Ремех Т. О. Практичний довідник учителя громадянської освіти: методичний посібник / О. Пометун, Т. Ремех. Київ, 2018. 96 с.
6. Громадянська освіта. Навчальна програма інтегрованого курсу для 10 класів загальноосвітніх навчальних закладів. URL : <https://osvita.ua/school/program/program-10-11/58875/> (дата звернення 18.05.2021).
7. Практичні заняття з історії в основній школі : методичний посібник / О. І. Пометун, Н. М. Гулан. К. : ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 160 с.
8. Ремех Т. О., Пометун О. І., Бондарук І. П. Громадянська освіта (інтегрований курс). 10 клас. Тестовий контроль результатів навчання. Київ : Літера ЛТД. 2018. 144 с.

Сіцинська Марина,
вчитель вищої кваліфікаційної категорії
Кузьминського ліцею Городоцької міської ради

Методи навчання в інтегрованому курсі «Громадянська освіта»

Анотація

У статті визначено основні аспекти й особливості методики курсу, загальні принципи і підходи до ролі та діяльності вчителя «Громадянської освіти» в контексті традиційного викладання.